

DIÁRIUM

Debreceni József széljegyzetei

SZERESD FELEBARÁTODAT!...

Bátorító dolog, hogy az óceán s az életformák túlsó partjáról, a messzi Amerikából, ebben a farkasszemet néző világban is, világkörüli útra indulhat egy nagyszabású fényképkiallítás, amely a báránymotívumban testesülő szelidségnek, az embertestvériség eszményének kíván szolgálni.

Februárban került, jól rendezett kiállításon a belgrádi közönség elé, a newyorki Modern Művészetek Múzeumának 503, válogatott darabból álló fényképgyűjteménye, ezzel a kellemes és vigasztalóan hangzó mottóval: „Az emberiség egyetlen család”. A technikai tökéletességükkel is benyomást keltő, nagyított képek az emberi nem eredendő testvériségének a „homo sapiens” ősi együvértartozásának, sőt egymásrautaltságának mindennapi jelképeit mutatják be művészi detail-okban. A lencse itt a társadalom pillérfogalmait vizsgálja. A munka, a család, a szerelem, a gyermek, az öröm és a bánat, az élet egész színsora felfénylik előttünk szimbolumokká magasodó fényképtémákban. Egy japán munkásnő, amint szeretettel szorítja aszott kebléhez újszülött gyermekét. Néger öregasszony ezer barázdával árkolt kézfeje, melyen egy kifosztott élet száraz keserűsége sikolt. Szántó-vető, gerendákat cipelő és muzsikáló emberek. Gyermeket dajkáló és gépóriásokat vezénylő emberek, síró és nevető, megérkező és búcsúzó emberek. Emberek akik életet hordanak szívük alatt, (hiszen éppen e kiállítás tanúsága szerint, a nő a legemberibb ember) s emberek, akik halni készülnek. Akik játszanak és akik verekszenek. Sportolók, bányászok, kőművesek, vadászok és naplopók. Tudósok és kártyások, lángelmék és részegek. Emberek, emberek, emberek...

S mindezek egymáshoz tartoznak, egyetlen család tagjai, elveszthetetlenül egymáshoz tartoznak kötözve, közös indulatok és közös szükségletek kötelékével.

A kiállítás a fényképező objektív lehetőségeinek objektív diadala! A kamera metaforája többet mond mint a költőé, mert a látványon keresztül égeti lelkünkbe a legmagasabb tanulságot: az él-

ményt. Ha végignézzük ezt az 503 képet, amelyet a világ minden tájáról begyűjtött, két millió felvételtől, pedagógusokból, képzőművészekből és pszichiáterekből álló zsüri válogatott össze, nemes értelemben értett békepropaganda céljaira, ha végignézzük a képeket, lélekben feltétlenül megigeneljük a tárlat ki nem mondott mondanivalóját is. Szeresd felebarátodat! . . . Nem azért, hogy a vallásos Parancsolat ködös kötelezménye ellenében hosszú életű lehess a földön, hanem egyszerűen, mert olyan, — mint te vagy. Hős és gyarló, jó és rossz, szíves és szívtelen egyszerre. Megtorpanásokon, vakvermeken, csüggedéseken és esztelen vérengzéseken át botorkál a cél felé évezredek óta. Mi az a cél? Kettős. Le kell győzni a természet mostoha erőt, ki kell csikarnunk belőle jogos jussunkat: a jobb, könnyebb, tartalmasabb földi életet. Másrészt, csiszolnunk kell a nagy emberi privilégium: az érző lélek kincseit. Átélnünk és kiélnünk mindazt ami szép és érdemessé teheti a világi vándorlást. Növelnünk a szeretet csereforgalmát, legközelebbi szeretteink és távolabbi rokonaink: embertársaink között. Dolgoznunk is, mert a tisztes munka, nem a lélektelen, kedvetlen robot, hanem az igazi tevékenység: megelégedés.

Mindezt a kiállítás azzal az egyszerű demonstrációval éri el, hogy be- és megmutatja az egyén kapcsolatait a családdhoz, társadalomhoz, élethez, születéshez, halálhoz. Azonosságokra, összefüggésekre, belső összecsendülésekre mutat rá a világ minden bőrszínű és osztályú embereinél. Bebizonyítja, hogy nem vagyunk idegenek egymásnak, hogy vázunk, nemcsak az anatómiai, hanem lelki vázunk is, közös. Ember tehát nem lehet embernek farkas, nem szabad engednünk, hogy azzá legyen.

Különös ünnepi hansúllyal mutat rá a kiállítás az atómkor mai válaszútjára. A képek, az emberlélek e dokumentumai, szerencsére azzal biztatnak, hogy végül is — minden rendben lesz. Hiszen ha ennyi benső örömmel tudunk élni egymásért és egymásnak, hogyan ne tudnánk élni — egymás mellett?

TERMÉKETLEN EMLÉKEK

Dusán Petrovics vezette ezt a küldöttséget, mely hazánk mártírjait képviselte a lengyelországi halálváros: Auschwitz felszabadulásának tizenkettedik évfordulóján. Auschwitz kísérteti neve gázkamrák és gyilkoló kombinátusok révén kapaszkodott szomorú hírhedtségre a háború folyamán. Auschwitz volt a lemérgesebb virág a náci haláltáborok gyalázatát és átkot lehelő névkoszorújában. Jelképe és mementója a tudományos brabárságnak, a nagyiparrá duzzasztott fajirtásnak, szóval az egész náci-fasiszta „világnézetnek”,

mely egyszerűen azt értette „világnézetem”, hogy csakis a „felsőbbrendű faj” egyedeinek van joguk szétnézegetni ezen a szép világon.

Auschwitzban nem ez volt az első emlékűnnep. Két év előtt különösen komor ünnepeiséggel hívták tetemre, — a szó át nem vitt értelmében is — *tetemre* a tizedik évfordulót, minősítették az önvizsgálat és számontartás zárandokhelyévé a szörnyű telep maradványait. A krematóriumokból múzeum lett, a férges barakokon emléktáblák hirdetik az emberiség hitleri válságának hullamilliókban kifejezett statisztikai adatait.

De a mostani zárandoklatnak emlékezésen és számontartáson kívül, úgy látszik, realisabb elemei is vannak. Az áldozatországok harcosszövetségeinek delegációja, valamint a volt deportáltakból alakult különbizottság, — ezúttal elsőízben, — gyakorlati kérdésekről is tárgyalt. Az egykori „háftlingek” felvetették a táborváros egyik legsivárabb lelkű hóhérának Klaubergernek az ügyét. Ez a Klauberger, aki orvosnak nevezte magát, a hirhedt Mengelének, az örült szanitéc főnöknek volt jobbkeze. Mint mestere, ő is „tudományos kísérletekbe” kezdett a haláltelep bőséges emberanyagának felhasználásával. Klauberger doktor experimentációi tárgyául fogoly nők sterilizálását választotta. A doktor nőket terméktelenített, hogy a maga, szakmai területén segítse a nácifasiszta ideológia nagy távlattervét: a totális fajirtást. Magvát szakítani az „alsóbbrendű ember-speciészeknek” — ez volt az élő test, mely e sötétlelkű emberféreg auschwitzi műtőasztalán vonaglott. A volt foglyok most felvetették a kérdést: miért lehetséges, hogy ez az elmebetegbe oltott háborús gonosztevő ma sem nyerte el megérdemelt büntetését? A volt deportáltak arra szólították fel az igazságszolgáltatást, vegye végre észre Klauberger doktor úr rég húzódo ügyét. Ennyit kérnek és nem többet az egykori háftlingek és el kell ismerni: kérésük, amilyen szerény, éppen olyan megokolt.

A náci gonosztevők nagy szerencsenmosdatásából, a kegyelemben részesített, felmentett, futni hagyott vagy egyszerűen szabadonbocsátott háborús bűnösök ijesztő galériájából is kirikolt ennek a Klaubergernek az esete. Egy ember, aki száz halált érdemelt s ehelyett most, — tizenkét évvel a köd-eloszlása után, — kell emlékeztetni Justitiát, hogy a század egyik legperverzebb patológikus bűnözője még mindig fertőzi a levegőt.

Klauberger és Klaubergerék példája még egyszer bemutatja a nácifasiszmust dédelgető, nagy bűnbocsátó hullám minden veszedelmét. Megmutatja, hogy minden pazar kézzel osztogatott abszolúció, minden, a pillanatnyi politikai konjunktúra szükségleteihez szabott engedékenységgel nemcsak politikai zsákutcába vezet, de egyenesen az

erkölcsi világrendet ássa alá. Mert ugyan micsoda világ az, melyben Klaubergerék húzhatják ki nyakukat a hurokból?

Semmi esetre se olyan, aminőre a sokat szenvedett emberiségnek szüksége van. Amilyen világért a nemzetek tucatjai, köztük a mai bocsánatosztogatók is küzdöttek. Egy világ, melyben Klauberger doktor szívhatja tele tüdejét éltető levegővel, előbb-utóbb mocsárvilággá fajulhat, a mocsarak minden ártalmával és fertőzetével.

E fertőzet ellen tiltakozik a volt deportáltak világszövetsége. Ez pedig már több termékelen emlékezésnél. Harc, mely erkölcspolitikai magaslatra emelkedik s melynek a föld minden tisztességese embere csak örülhet.

A FELELŐSÉG — OSZTHATÓ

Megint egyszer — ki tudja hányadizben — azt olvasom, hogy kevés a rádiodrámánk. Íróink nem nyúlnak a műfajhoz, pedig a közönség kedveli s adóállomásaink műsora megsínyli a hiányt.

A problémával, mely kétségtelenül fennáll és sürgős megoldásra vár, egész csokorra való ankét, értekezlet, eszmecsere bibelődött mindmáig. Megszólt a kritikus, elmondta véleményét az esztéta, a színész, a rendező, a dramaturg. Természetesen az író sem hallgatott. Amennyire figyellemmel kísérhettem az időnkint felbukkanó hozzászólásokat, végeredményben valamennyien az íróra háritották az ódiomot. Ha nincs megfelelő kézirat, hasztalan minden. Hiába a korszerű műszaki berendezés, hiába minden jóakarát, áldozatkészség, hiába a különleges feladathoz edzett rendező. Akik hallgatnak külföldi adásokat, tudják, hogy a világon ma már gyökeret eresztett kultusza, valóságos hagyománya van a korszerű hangjátéknak. A közönség megszerette a műfajt s az hihetetlen gyorsasággal fevirágzott. Érdekes, művészeti szövegek könyvek születtek, feltűntek a specialisták: színészek, szerzők, rendezők, akiknek nevét épp úgy megjegyzi a közönség megszerette a műfajt s az hihetetlen gyorsasággal felvirágzott.

De hiszen ezek a feltételek nálunk is megvannak. Mi is megte-remtettük a gárdát: vannak tehetséges íróink, jó színészeink, van megfelelő műszaki apparátus is. Fogékony közönségben sincs hiány. Hol van hát a hiba, honnan az idültté pálló kézírathiány? Aki az író-t teszi felelőssé, látszatra logikusan kérdezheti: Ha vannak íróink, miért nincs rádiodrámánk? A bajon egyedül az író segíthet.

Érvelésük első hallásra meggyőző. Igaz, ellene vethetnénk, hogy a párbeszédes, cselekményes hangszöveg melynek vázára a rádió-dráma épül, nem olyan egyszerű feladat. Írói invención kívül bizonyos mesterségbeli gyakorlatot kíván. Külön mesterség, melyet jó

mintákon kell tanulni. De — és ez a fontos — meg lehet tanulni. Aki író, elbeszélő, aki regény, vagy novella vonatkozásban ügyesen kezeli a mese szövöszkét, az mondanivalóját ki tudja majd emelni a papír síkjából. Végtére a szereplőnek a papíron is élniök kell, a cselekvésnek itt is a belső igazság rúgójára kell pattannia, különben fabatkát sem ér az egész. Sőt. Hivatott regényíró, jó elbeszélő előbb fog értékes hangjátékot alkotni, mint színpadképes drámát, kevesebb idegen tényezőt, parancsoló konvenciót kell megemésztenie, mint a festett kuliszák háromfalú világában. Új lehetőségei is nyílnak. A háttér, a leírás dimenziói kitágulnak a valóságos térbe, a lélek műveleteit a fizikai hang rezgésszámával mérheti. Ahol vihart akar éreztetni például, ott valóságos, füllel hallható vihart támaszt neki a kellékes.

Ha tehát csupán a gyakorlat hiányáról lenne szó, ez, önmagában, nem mentené fel az író-t. Am nem csupán erről van szó s ezért nincs igazuk azoknak, akik mindent az írótól kérnek és várnak. A felelősség nem egy és nem oszthatatlan, mint a béke. A felelősség az útkeresztvezések irányjelzőihez hasonlít: legtöbbször két- vagy háromfelé is mutat.

Az író is ember. Munkájától erkölcsi és anyagi eredményt remél. Ahhoz, hogy jót adjon, képességén kívül biztonságra van szüksége. S éppen a biztonságot nem kapja meg ma azoktól, akik leginkább sürgetik. Nincsen szabály, kivétel nélkül, de a szabály ma általában ez: Rádió, filmvállalat, természetesnek tartja, hogy az író időt, munkát, ihletet fektessen a játékírásba. Maga azonban semmit sem hajlandó befektetni. Anyagi természetű tárgyalásra legtöbbször csak kész, benyújtott és elfogadott munka alapján hajlandó. Az úgynevezett elfogadás viszont, rendszerint, több egybehangzó vélemény-től függ, melyeknek szempontjai sokszor nagyon is vitathatók. Kedvezőtlen esetben az író minden kárpótlás nélkül, veheti és viheti kéziratát.

Ez az, ami nincs rendjén. A kockázat egy része a kiadót, illetve vállalkozót terheli. A mérnök aki kidolgoz egy épülettervet, visszautasítás esetén is számíthat fáradságának bizonyos díjazására. A hangjáték írója nem.

Felhozhatnák, hogy ott vannak a pályázatok. A hivatásos írók jórésze azonban, — különböző megfontolásokból — idegenkedik a pályázati részvételtől. Pályázatok ritkán jelentenek ösztönzést éppen azoknak, akikről gyors eredmény várható.

A szereposztáson kellene változtatni. A nagyobb rádióállomások ne szorítkozzanak akadémikus jellegű dorgálásokra s ne várjanak benyújtásokra. Rendeljenek. Rendeljenek hangjátékokat közvetlenül az íróktól, előzetesen megállapított minimális tiszteletdíjjal, mely

minden körülmények között kijár. Más szóval: ne várjanak ajánlókra, adjanak megbízást s ezzel a gyakorlattal ne hagyjanak fel akkor sem ha egyszer-kétszer hiába kell fizetniök. Ez, különösen a nagyadók új, most induló együttműködése folytán, nem jelentene számottevő áldozatot.

Az író anyagi érdekeltsége nyomán ugyanis fokozódnék a műgond, növekednék a becsvágy s a műsorszerkesztőségek csakhamar válogathatnának a használható kéziratok között.

Meggyőződésem, hogy ez a kibontakozás útja. Talán meg lehetne indulni rajta.

JÓKAI 1957-ben

Egyik kartársam Jókairól kérdezősködött tőlem. Sok mindent kérdezett, mert egy hazai kiadó cég érdeklődését kellett kielégítenie. A részletek nem tartoznak ide, érdemben viszont oda lyukad ki a tudakozódás, hogy mai magyar szemmel nézvést micsoda is hát voltaképpen ez a Mavro Jókai? Lángész-e vagy csak mesegyáros? Nem avul-e el nyelvben, hatásban, társadalomszemléletben? Lehet-e ma is olvasni?

Ebből az alkalomból emeltem ki a könyvtárlédából egyikét a közismert kis, fűzőltdáblás könyveknek azzal, a rangos, nyájas, arany autogrammal a közepén. S feljegyeztem magamnak egyetmást, ami olvasás közben eszembe ötlött. Amiben már benne is a felelet az utolsó kérdésre. Igenis — lehet őt olvasni.

Jókait különben nehéz „összefoglalni”. Minden idők e, legbőbeszédűbb magyar krónikása nem intézhető el sommásan. Élete felett könyvtárra gyűltek a viaskodó érvek s aki róla beszél maga is, sorszerűen sodródik bősavúságba. Annyi vitán felül, bizonyos, hogy a korabeli társadalom haláltusája iránt kevés érzéke volt. Összes munkáiban alig találunk egyenes utalást kormozgató gazdasági áramlatokra. Ott is, ahol a regélő választékos virágnyelvén, ilyen mozzanatot érint, legfeljebb a könyörület, a belátás gyógymódját tudja elképzelni. Eszménye: Kárpáthy Zoltán, az emberséges oligarha, aki tűrhető életet biztosít jobbágyainak. A szociális vívmányok netovábbja: a barátságos főúri kastély körül meghúzódó, nyájas kéményekkel füstölgő, tiszta-zsellérházak. Ennél tovább nem megy. S milyen sajtóságos, hogy halálát, — közvetve, — éppen az 1904-évi magyarországi vasutassztrájk idézte elő. Kora tavasszal, ifjú feleségével üdül a tengerparton, Hazafelé jövet Rijékán, az akkori Fiumében kénytelen megszakítani útját, mert — megálltak a vonatok. A nagy-

arányú sztrájk miatt Jókai ott rekedt a Kvarnero kikötőjében. Hi-deg áprilisi idő járta, az Adria északi csücskében jeges lehelletű bóra grasszált és a hetvenkilenc éves költő erősen meghűlt. Budapestre, már lázas influenzával érkezett ezenfelül, mint az egykori hírlapok írják „a várakozás és a vonatoknak a sztrájk miatti túlzás-faltsága amúgy is idegessé, ingerülte tették”. Az úton szerzett betegség legrombolóbb változatában hatalmasodott el rajta. Tüdő-, majd mellhártyagyulladás támadta meg és öt héttel a balszerencsés utazás után kiszenvedett.

Hetvenkilenc évét, de ezernyi életet élt. Amikor ötvenhárom éve a József-körúti bérház másodemeleti lakásában lezárultak a legenda „kék szemek”, megkezdődött a Jókai regények és hősök örök élete. A műveké, melyeket híres ellenfele Gyulai Pál, a filiszteresztéta a maga epés szűkszavúságával e kicsinylő mondattal jellemez: „Fizikai és morális lehetetlenségek könnyű végrehajtása egy mindenható és mindentudó csodaembertől”.

Gyulainak, e tudós, száraz emberkének nagyjából igaza volt. Amit a költő naivitásáról, logikai bukfenceiről évtizedeken át eldörgött: hiteles. De ez a hitelesség csak a jegyzőkönyvek száraz hitele. Embereket nem tudott teremteni a költő, az igaz, de tudott nyelvet és mesét. Marionettjeinek ugrámozásaiból csodamódra egykor egész érzésvilága bontakozik ki, rajongó, sokszor édeskés stílusában mégis, a nyelv legjellegzetesebb zenéje zeng. Történeteiből a maga teljességében rekonstruálhatjuk a kort, a költő korát, melyről nála hitelesebb írók és történetírók csupán töredékes mozaikot adnak.

Jókai szemügyre venni nem tudott, de azért — látott. Rózsás színpadokban ugyan, de messzire látott. Messzibbre embertársainál, messzibbre talán a földnél is. S végül is: csodahőseink igazolásául itt volt, közöttünk járt, ő maga. Megmutatta, hogy hús-vér ember is végigélheti életét olyan kalandos fordulatokkal, a tettek és indulatok oly nyaktörő akrobatikájával, mint regényhősei.

Itt volt egy ember, aki húsz éves korában Petőfivel történelmet csinált, királyfaló forradalmárként indult, trónfosztó rebellisek írődeákja volt és férfikorára királyok kegyence lett. simamodorú udvaronccá vált. Itt volt egy ember, aki ifjúkorában alig élvezte az érzékek tűzijátékát és nyolcvanadik évéhez közel átélte egy tomboló testi szerelem minden gyönyörét és átkát. Hetvennyolc éves volt, amikor feleségül vett egy húsz éves színinövendéket és boldogan fizetett a boldogságért. Fizetett írói népszerűségével, családjá haragjával, nemzete megrökönyödésével. Megmutatta, hogy: lehetetlenség és való-

színűség épp oly viszonylagos fogalmak, mint minden más fogalom a világon.

A hálála óta eltelt ötvenhárom év kétszer borította lángba a világot. Legszertelenebb művei egyikében a „Jövő század regényében” megálmodta a világbékét, „A jövő század”, melybe meséjét helyezi, — a mi századunk. Milyen szép, milyen meggyőző lenne, ha a szertelen Jókainak éppen e legvakmerőbb álma válna valósággá egyszer! . . .
